

JEAN-MARCEL JEANNENEY

Léon Blum gazdaságpolitikája

*La politique économique de Léon Blum. Léon Blum..., 207–240*

*I. Egy elhibázott defláció hagyatéka\**

1936. június 4-én, Léon Blum kormányalakításakor a gazdasági helyzet, mellyel szembekerül, igen súlyos. Súlyos a februártól szórványosan jelentkező, május utolsó napjaiban már elterjedt és a termelést megbénító sztrájkok miatt. Még alapvetőbbben az a termelés elégtelensége, az állam pénzügyi deficitje és a külkereskedelem egyensúlyhiánya miatt.

A hosszú ideig virágzó francia gazdasági rendszert 1930 tavaszán kezdte megfertőzni az Egyesült Államokban, Angliában és Németországban 1929 őszén szinte egy időben fellépő, súlyos gazdasági válság. A francia politika ekkor, magát a kívülről jövő zavaroktól megvéendő, igyekezett változatlanul megőrizni a termelőrendszereket és a pénzügyi intézményeket. A font devalvációja 1931. szeptemberében következett be. Következményeinek kivédésére előásták a régi vámügyi fegyvertárból a behozatali kontingenseket. Ez a kvantatív védelem biztosabban elszigetelte a francia gazdasági rendszert külföldi konkurrensaitól, mint a vámilleték felemelése tette volna; először a mezőgazdasági terményekre, kevésbé utána számos ipari termékre is alkalmazták. A bor és a gabona nehéz értékesítésének orvoslására betiltották az új szőlőtelepítéseket, majd korlátozták a gabonával bevezethető területeket és megállapították a legalacsonyabb árakat. Mivel az állami kiadások nagyjából változatlanok maradtak, a kincstári jövedelem csökkenése nehézségeket okozott az állam pénzügyeiben. Hogy fedezzék az itteni, valamint a vasútnál mutatkozó deficitet, először igénybe vették a kincstár korábban felhalmozott feleslegét, majd, miután e tartalékok kimerültek, folytatták a kölcsönök felvételét.

A szándék, hogy a vihar elmúlását várva megóvják a gazdaságot, jogos

\*A beszámoló alapjául szolgáló dokumentációt a Politikai Tudományok Országos Alapítványának a gazdasági tevékenységgel és a társadalmi helyzettel foglalkozó vizsgálata állította össze.

lehet egy ideig, de a megmerevedés súlyos kockázatával jár, ha ez a politika tartóssá válik.

1932 végén és 1933 elején hinni lehetett abban, hogy a körülmények megjavulnak. Az önmagában véve jelentős és a többiek számára barométerként szolgáló brit gazdaság expanziós fázis kezdetén állt. A francia ipari termelés, megelőlegezve a világgazdaság várt lábadozását, 1932 őszétől 1933 tavaszáig érezhetően fejlődött. Remélhető volt, hogy Franciaország súlyosabb károk nélkül vészeli át a világgazdasági válságnak ezt a periódusát. De csalódní kellett: a termelés 1933 második felében és az egész 1934-es évben újból egyre csökkent, míg Angliában, Németországban, Olaszországban és – bár bizonytalanabban – az Egyesült Államokban is gyorsan fejlődött.

A visszaesés oka nem kétséges. A font elértéktelenedése 1932-ben és 1933-ban folytatódott, s végül 40%-ot ért el. Maga a dollár is 40%-kal devalválódott 1933 áprilisától 1933 decemberéig. A frank aranyértékének fenntartása miatt a font csak 75 frankot ért 124 helyett és a dollár 15 frankot 25 helyett. A francia árak a végbement csökkenés ellenére is jóval magasabbak voltak dollárban, vagy fontban kifejezve, mint az amerikai vagy angol árak. Ez legyőzhetetlen akadálya volt a francia export növelésének, tehát a francia gazdaság részvételének a világ újjászülető gazdasági fellendülésében.

1935-ben végre teljes egészében felismerték a súlyos helyzetet, melyet a francia és a külföldi árak ilyen diszparitása okozott. Ennek orvoslására két megoldás volt tervbe véve: a belföldi francia árak erős csökkenésének előidézése úgynevezett „deflációs” politikával, vagy a frank olyan arányú devalvációja, mely visszaállítja a font és a dollár elértéktelenedésük előttihez hasonló árfolyamát.

Az 1935. június 7-én megalakult Laval kormány e megoldások közül az elsőt választotta. Teljhatalmat szerzett „a pénz elértéktelenedésének elkerülése céljából”. 10%-kal csökkentette az állami tisztviselők fizetését, a házbéreket, a villany és gáz árát, a járadékok és bizonyos magántartozások hátralékait és javasolta a magánbérek csökkentését. Igyekezett csökkenteni a termelési költségeket, hogy helyreálljon a francia termékek versenyképessége a külföldi piacokon.

De a francia nagybani árak és a megélhetési költségek, melyek szinte folyamatosan csökkentek 1933 óta, pontosan a látványos deflációs politika bevezetésének időpontjában paradox módon újból emelkedni kezdtek. Ez a mezőgazdasági termékek igen feltűnő, részben a mostoha

időjárás viszonyok, részben a földművesek javára hozott állami intézkedések okozta drágulásának következménye volt. A létfenntartási költségek emelkedésének mindenképpen növelnie kellett a franciák ingerültségét, kiknek nominálbérét éppen most nyírbálták meg. Ahhoz, hogy jogosnak érezzék a rájuk kényszerített áldozatokat, az kellett volna, hogy hat vagy nyolc hónapi alkalmazás után ez a deflációs politika eredményesnek tűnjék. Márpedig 1936 áprilisában a „kísérlet” mérlege, ha nem is teljesen negatív, de azért rossz.

Egyetlen biztató tényező van: az ipari termelés indexe, mely az előző évi 76-ról (1928-at 100-nak véve) 1935 decemberében 83-ra és 1936 áprilisában 88-ra emelkedett. De ezt az érezhető javulást nem kíséri semmiféle megújulás az exportban; értékében stabil maradt, mennyiségében csökkent. Tehát csak a belföldi kereslet növekedésével magyarázható. Az alapanyagoknak a külföldi piacokon mutatkozó mérsékelt, de érezhető áremelkedése valóban arra készíti a vállalatokat, hogy – félve a francia ipari árak közeli emelkedésétől – felújítsák egyes árukészleteiket. Másfelől a francia mezőgazdasági árak emelkedése többletjövedelemhez juttatja a gazdálkodókat, kik ezáltal az ipar jobb vásárlóivá válnak. Amennyiben a készletfelhalmozásnak köszönhető, az ipari termelés növekedése bizonytalan, amennyiben a mezőgazdasági árak revalorizációjával kapcsolatos, a jelenség ellentétbe kerül a francia és a külföldi árak paritásának helyreállításával. Az ebből fakadó elégedettséget tehát, jobban meggonddolva, az aggodalomnak mérsékelnie kellene.

A helyzet minden más jellemző vonása nagyon nyugtalanító.

A „frankvédő” politika azon az elképzelésen alapult, hogy a költségvetési egyensúly helyreállításával előidézhető volna a kamatláb csökkenése. Úgy gondolták, hogy ha a kincstár megszüntetné a betétállományok megcsapolását, helyreállna a frank iránti bizalom, s a kamatlábak ebből eredő csökkenése lehetővé tenné a beruházások újakezdését, ami az egész termelés beindulásával járna. Valójában, noha az 1935. július 7-i törvényrendeletek 7 milliárddal csökkentették a költségvetési hiteleket, 4 másikkal az államkincstár terheit és némileg felemelték az egyenes adókat, az 1935-ös költségvetési év több mint 10 milliárd deficittel (azaz a költségvetési kiadások 20%-ával) zárult s a kincstárnak az év folyamán – figyelembe véve költségvetésen kívüli kötelezettségeit – 20 milliárd kölcsönt kellett felvennie. 1936 első hónapjaiban csak súlyosbodik a helyzet, mivel a kincstári bevételek a tervezett alatt maradtak.

Az, hogy képtelenek voltak a pénzügyi egyensúly helyreállítására,

ami pedig a deflációs politika sarkköve lett volna, nem a vezetők gyengeségének, hanem a feladat adott tényezőinek tulajdonítható. Semmi sem indokolta, hogy Franciaország 1935-ben vagy 1936-ban beérje az 1929-inél vagy 1930-inál kevesebb közszolgáltatással; éppen ellenkezőleg: a honvédelmi követelmények Németország politikai fejlődésével csak még jobban kihangsúlyozódtak. Márpedig az állandó, ha ugyan nem növekvő közszükségletek kielégítését szolgáló belföldi termelés mintegy 17%-kal alacsonyabb volt az 1929. évinél. A magánjövödelmek egy részének levonása, melyre szükség lett volna, hogy az adóval fedezzék az állami kiadások egészét, csak nagyon keveset hagyott volna meg nekik belőle. A termelés elégtelensége folytán a nemzeti jövedelem nem bírta el a közterheket. Ha a kiadásokat mindezek ellenére le akarták volna csökkenteni egy elgyengült gazdaság köztelherviselési képességének szintjére, gátat vetett volna nekik a lehetséges működési terület korlátozottsága. A köztartozás lekötötte a költségvetés 23%-át, noha hátralékait 10%-kal önkényesen leszállították: nem lehetett még többet megtagadni a fennálló rend megsértése nélkül, s anélkül, hogy hosszú időre lehetetlenné ne tegyék az állam számára bármiféle hitel igénybevételét. A polgári és katonai nyugdíjak terhét szintén nem lehetett csökkenteni, márpedig az felért az adósságokéval. A honvédelem már igénybe vette a költségvetés 22%-át és sürgősen növelni kellett hitelét. A teljes csökkentéssel tehát a fennmaradó, a közigazgatási és polgári beruházásokra szánt 33%-ot kellett volna megterhelni, ami az összeg több, mint felének lefaragását tette volna szükségessé. Ez nyilvánvalóan lehetetlen volt. A közszolgáltatásokat megbénította volna az anyagi eszközök hiánya, ha ugyan nem a közhivatalnokok fellázadása, ami még tovább csökkentette volna a kincstári bevételeket s ezzel a költségvetési egyensúly pusztá délibábbbá válik.

Az állami kiadások csökkentésének lehetősége hiányában nem érték el az egyéb, remélt egyensúly megvalósulását sem.

A tőkepiacon nem a kamatlábak csökkenése, hanem emelkedése következett be. A tőkének a francia gazdaságba és a frankba vetett hit helyreállításától várt visszaáramlása helyett tőkekiáramlás mutatkozott: 1935 áprilisától 1936 áprilisáig a Francia Nemzeti Bank aranykészlete több, mint 18 milliárddal csökkent. 63 milliárdra apadt. E hullám megfékezésére felemelték a leszámítolási kamatlábat: 1935 áprilisában 2.5% volt, 1936 áprilisában elérte az 5%-ot.

A behozatal a szigorú kontingentálás ellenére 1935 áprilisában havi 1.7 milliárddal, 1936 áprilisában 2.1 milliárddal növekedett, míg a kivitel

1.3 milliárdról 1.2 milliárdra csökkent. A fedezet hivatalos ára csak 56% volt összesen és csupán 52% a külföld felé. Semmiképpen nem lehetett reménykedni a kereskedelmi mérleg javulásában, mert a francia és a külföldi árak közti különbség, melyet csökkenteni akartak, egyre növekedett: 1935 júniusa és 1936 áprilisa között az importált termékek ára mindössze 3%-kal nőtt, míg a belföldi termékek nagybani ára több, mint 12%-kal.

A Népfront képviselőházi többségét meghozó választások küszöbén mélyreható egyensúlyhiány gyengíti a francia gazdaságot. Az ipari termelés 20%-kal alacsonyabb a hat évvel ezelőttinél. Az életszínvonal jóval kevesebbet csökkent, de ez a nemzeti tőke állandó igénybevételével járt. Ezt bizonyítja, hogy az állami bevételek deficitjének fedezésére kiadott államkölcsönök akkor már túlépték az állami betétállományt. A folyó kifizetések mérlegének deficitje, mely még a spekulációs tőke kivitelek nélkül is aranyvesztésséggel, vagy a külföldi francia vagyonok likvidálásával végződött volna, szintén ezt tanúsítja. Franciaország a tönk szélén áll. A közvéleményben riadalmat kelt a munkanélküliek sanyarú helyzete, a köztisztviselők elégedetlensége, kiknek éppen a megélhetési költségek emelkedése idején csökkentették fizetésüket és késleltették előmenetelüket, a parasztok afeletti keserősége, hogy a minimált gabonaárak nem védhették ki a jogtalan árcsökkenéseket, s így ők újra alá voltak vetve a piac törvényeinek, a fogyasztók csalódása, kiknek a látszólagos túltermelés nem hozta meg a bőséget, akik kevés hasznát látták a nagybani árak csökkenésének.

Mindenkit, aki a külföld felé tekint, elfog a nyugtalanság és a harag. A német hadak márciusi, kardcsapás nélküli bevonulása a Rajna bal partján olyan volt, mint egy kihívás. Hogyan feleljenek erre egy öt évig tartó hanyatlás során előregedett ipari felszereléssel? Az Egyesült Államokban, Angliában, Németországban, Olaszországban az ipari termelés az 1932-i mélypont óta folyamatosan növekedett, 72, 52, 85 és 55%-kal. Franciaországban ugyanezen idő alatt a javulás csupán 16%. Az összehasonlítás súlyos. Az Egyesült Államok és Anglia leértékelte a pénzt; a másik kettő nem értékelte le, de bevezette a valutaellenőrzést.

A képviselőház 1932 májusában történt megválasztása óta tizenegy kormány követte egymást négy év alatt. Mindegyik meg akarta őrizni a frank szabad konvertibilitását az 1928-ban rögzített 65.6 milligramm aransúlyban. Mindegyik megpróbálta – eredmény nélkül – megszüntetni az állami pénzügyek deficitjét. Az általános neheztelésen túl a Népfront

sikere a gazdasági élet mélyreható megváltoztatására irányuló általános törekvést juttatja kifejezésre. Franciaország azt akarja, hogy gazdasága kikerüljön a kerékvágásból, melyben megrekedt. Abból ítélve, ahogyan az más, nemrég még nagyobb szerencsétlenség által gyötört országoknak sikerült, ez nem is tűnt lehetetlennek.

## *II. Léon Blum gazdasági elmélete*

Léon Blum 1936. június 6-án kijelenti a képviselőházban, hogy a jelenlegi társadalmi rendszert egy jobb, igazságosabb, humánusabb rendszernek kell követnie. Kifejezi abbéli reményét, hogy az általa megkezdett munka hozzájárul annak a társadalmi rendszernek az előkészítéséhez, melynek megvalósítását pártja feladatául tűzte ki. De mivel az ország nem adta meg a többséget a szocialista pártnak, még a proletárpártok összességének sem, kiemeli, hogy a kormány nem a társadalmi rendszer átalakítását, s nem a szocialista párt saját programjának alkalmazását, hanem a Népfront programjának megvalósítását tűzte ki céljául.

Gazdasági téren ez a program elvetette mind a deflációt, mind a devalvációt. Ezzel alkalmazkodott a szocialista pártnak már az 1933. évi költségvetési vitán előhozott javaslataihoz és a Léon Blum által a Laval kormány megalakulásakor felvetett tézishez. A központi eszme Franciaország fizetőképes fogyasztásának növelése volt „nagy munkálatokkal, negyven órás munkahéttel változatlan munkabérek mellett, a mezőgazdasági termékek árainak közületek útján történő revalorizálásával”. Arra a kérdésre, hogy „hogyan lehet finanszírozni a nagy munkálatokat olyan országban, melyben a kölcsönfelvételi kapacitás, úgy tűnik, kimerült?”, azt válaszolta, hogy a „helyi teauráláshoz” akar folyamodni. Arra a kifogásra, hogy az önköltségi árak emelkedni fognak, ellenvetésül felhozta, hogy a munkabérek kívüli költségeket csökkenteni lehetne a kulcsiparágak és a hitel államosításával; másrészt a kereslet élénkítése – növelve a termelő apparátus teljesítményét – lehetővé tenné az ipar „csökkenthetetlen kiadásainak” szétosztását a létesített egységek nagyobb száma között, hogy végül egy pénzügyi enyhülés módot adna az önköltségi árak és az eladási árak közötti különbség csökkentésére.

Ez a tervezet ihlette Léon Blum és miniszterei politikáját első kormányzatának egész ideje alatt. Második kormányzata olyan rövid tartamú volt, hogy csupán a szándékokat tudta kinyilvánítani: ugyanezek az esz-

mék alkotják a képviselőház által elfogadott, a szenátus által elvetett teljhatalmi törvényjavaslat indítékairól szóló exposé fonalát is.

Léon Blum gazdaságpolitikája tehát nem valami rögtönzés terméke volt, s nem is a körülmények okozata, hanem egy régóta érlelt tudományos elmélet alkalmazása. Ez az elmélet lényegében véve nem volt szocialista. Arra törekedett, hogy egy gazdaság, melyet továbbra is magánvállalkozások alkottak, s melyben a magánkezdeményezés megőrizte fontos szerepét, jól működjék. Csábító volt. A jólét helyreállítására kellemes eszközöket ajánlott: többet fogyasztani, csökkenteni a munkaidőt, csökkenteni az adókat. Tiszteletben tartotta a közvélemény ragaszkodását a frank értékének megváltoztathatatlanul aranyban történő meghatározásához. Végül az általa invokált, könnyen érthető gazdasági mechanizmus alkalmas volt rá, hogy meggyőzzön bárkit, aki szereti a logikát.

A tények próbáját azonban ez az elmélet nem állta ki. Minek tulajdonítható a balsiker: a szenátus oppozíciójának? A még a Népfronton belül is alattomosan megnyilvánuló rosszindulatnak? Az alkalmazás gyakorlati hibáinak? Vagy pedig annak, hogy nem csak azokról a gazdasági mechanizmusokról volt szó, melyekre számítottak, hogy mások, melyek fontosságát félreismerték, döntőbb jelentőségűek voltak? Ha félreismerték a realitásokat, minek volt az köszönhető?

A válaszkeresés jelentősége már csak azért is nagy, mert a Harmadik Köztársaság idején ritkán irányította a politikát ilyen nagy intelligenciájú, a közjó önzetlen, szenvedélyes szeretete által lelkesített, s a képviselőházban ilyen biztos többségre támaszkodó miniszterelnök.

Mielőtt a magyarázatokra térnénk, előbb a lényegbevágó tényeket kell felidézniük.

### *III. A kísérlet fázisai*

Észrevételeink tárgya, a kísérlet három fázisra oszlik:

1. 1936 június elejétől szeptember végéig a vásárlóerő növekedik, devalváció nélkül;
2. Október elejétől február végéig a devalváció a vásárlóerő növelésének szolgálatába áll;
3. A március elejétől június végéig tartó „szünet” a sikerhez szükséges idő megnyerésére szolgál.

E három fázishoz visszhangként csatlakoznak Léon Blum 1938 márciusában és áprilisában, rövidéletű második kormányzata alatt vázolt tervei.

*1. fázis, 1936. június 6 – október 1: a vásárlóerő növekedése*

Kétségtől soha nem szavaztak meg ilyen gyorsan ennyire nagy jelentőségű törvényeket. Ezekben a politikai és szociális intenciók voltak túlsúlyban, de kiegészítésként gazdasági törekvések is vegyültek közéjük. Szerencsés harmónia!

E törvények előjátékeként, a gyárak elfoglalásának véget vetendő, a CGP és a CGT képviselői által a minisztertanácsban június 7-én aláírt „Matignon-egyezmény” lefektette a munkáltatók és munkavállalók közötti új viszony alapelveit. Elrendelte a munkabérek azonnali felemelését, nagyobb összeggel az alacsony béreknél (15%), mint a magasabbaknál (7%). Így átlagosan 12% kiegészítő vásárlóerőhöz juttatták a munkavállalókat.

A fizetett szabadságra vonatkozó, június 20-án elsőnek törvényerőre emelt törvényt bizonyára főleg humanitárius törekvés inspirálta, de a fogyasztás serkentésének vágya is – mert a szabadság ideje alatt az ember általában többet költ – és hogy a termelés pillanatnyi lelassítása után pótlólagos munkásfelvételt tegyen szükségessé a megnövekedett kereslet kielégítésére.

A negyven órás munkahetet bevezető június 21-i törvénynek szintén humanitárius és egyben gazdasági okai vannak; de közvetett hatása sokkal szélesebb körű. A törvénynek – szigorúan heti negyven órában szabva meg az engedélyezett munkaidőt – kezdeményezői szerint nagyobb létszámú munkásállomány között kell megosztani az elvégzendő munka idejét. A munkanélküliek újraalkalmazása – megfelelő jövedelmet biztosítva nekik – lehetővé teszi, hogy újból rendes fogyasztókká váljanak. Fogyasztási javak iránti igényük növekedni fog, míg azoké a munkavállalóké, kiknek már volt munkájuk, nem csökken, miután – bár kevesebbet dolgoztak – életszínvonaluk semmiféle csorbítást nem szenvedett, lévén, hogy a törvény nem lehet „meghatározó oka a munkás jövedelme (munkabérek és járulékos kedvezmények) csökkenésének”.

A kollektív munkaszerződésekre vonatkozó június 24-i törvény fő célja a munkáltatók és alkalmazottak közötti viszony szabályozása és a bér munkások relatív hatalmának növelése. Ezzel a társadalmi rend megváltoztatására törekszik, de számos gazdasági kihatása is van. Ha rendezve a tőke és a munka viszonyát, békésebbé teszi kapcsolatukat, a zavargások elmaradása a termelékenység javulásának, tehát a költségek csökkenésének közös tényezője lesz. De pontosan meghatározva, hogy a kollektív szerződésekben egyebek közt a kategóriánkénti és vidékenkénti minimál-

béreket is meg kell állapítani, ezzel a munkásokat a munkabérek emelésének elfogadtatására ösztönzi, s módot ad rá, hogy ügyeljenek, hogy ezeket az emeléseket valóban végre is hajtsák. A munkaügyi miniszternek jogában áll kiterjeszteni e minimálbérek tiszteletbentartásának kötelezettségét a szervezetlen munkáltatókra és alkalmazottakra, valamint azokra is, kiknek szakszervezete nem vett részt a megegyezésben. Ez általános jelentőséget ad ennek a törvénynek, mely nagy erejű emelőként hat a bérek egészére.

A Francia Nemzeti Bank rendtartását módosító, 1936. július 24-i törvényt az a kívánság hatja át, hogy elragadjon a kormányzóktól minden pénzügyi hatáskört, átruházva ügykörüket a nemzeti érdekek képviselőire. Ez a nagy lélektani visszhangot keltő törvény nem nagyon tudta növelni a kormánynak a Bankkal kapcsolatos hatáskörét, mert az már eddig is nagy volt, lévén, hogy Napoleon 1806-ban elhatározta: „a Bank összes ügyeinek irányítását egy kormányzó fogja gyakorolni”, s ezt az uralkodó nevezi majd ki. Mindamellett a Bank igazgatótanácsa határozta meg a leszámítolási kamatlábat és a leszámítolás módozatait, s döntve minden, a Bankon átfutó szerződés felől, gátat vethetett volna a pénzügyi expanziós politikának, ha nem változtatják meg összetételét. A törvény 13. paragrafusa minden további várakozás nélkül kimondja, hogy a kincstár három hónapnál rövidebb lejáratú utalványai ezentúl korlátozás nélkül elismerhetők a kibocsátó intézmény visszleszámítolása ellenében.

Csak 1936. augusztus 15-én, nehéz viták után emelkedett törvényerőre az Országos Szakmaközi Gabonahivatal létrehozására vonatkozó törvény. Ez a gabona-kommercializálás szervévé tette a meglévő, vagy létesítendő gabonaszövetkezeteket. A magán-nagykereskedők csak olyan előnytelen körülmények között maradhattak fenn, hogy nagy valószínűséggel számítani lehetett legtöbbször eltűnésére. A törvény alapján a Földhitelintézet közvetítő szerepet kapott minden gabonavásárlásból származó kifizetésnél. Egy (a pénzügyminiszter és a földművelési miniszter ellenőrzése alatt álló) hivatal megbízott azzal, hogy a termelők számára megállapítsa az árakat, valamint a különböző határidőkre történő fokozatos elosztás feltételeit. Ez a hivatal monopóliumot kapott a gabonafélék, a liszt, a kenyérmagvak, a dara és az őrlési melléktermékek exportjára és importjára.

A gabonakereskedelemnek a szintén szigorú állami ellenőrzés alatt álló Gabonahivatal fennhatósága alá tartozó szövetkezetekre történt átruházásával államosították a kereskedelem egy nagy jelentőségű szektorát.

Így szándékoztak véget vetni a szabad kereskedelem idején egyik évről a másikra, sőt egyik hónapról a másikra bekövetkezett nagy árfolyamváltozásokból húzott spekulációs profitoknak. Ezek a változások csupán a termés egyenetlenségének és kiszámíthatatlanságának voltak köszönhetőek; néha a spekuláció működése növelte őket. Meg akarták akadályozni a minimált árak alkalmazása révén adódó visszaéléseket is: a rögzített árakon történő vásárlás megtagadását és a „gengszter-árak” alkalmazását. Nem csak jobb jövedelmet akartak biztosítani a gazdálkodóknak, de meg akarták szabadítani attól a gondolattól is, hogy ők a kereskedők kizsákmányoltjai.

A gabona árát egy már távoli múlthoz, az 1911-es, 1912-es és 1913-as évhez viszonyítva kellett megszabni. Ezekben az években az átlagárhoz olyan szorzószámot kellett alkalmazni, mely semmi esetre sem lehetett alacsonyabb, mint a megélhetési költségek, a bérek, a mezőgazdaság napi felhasználású termékei vagy cikkei és a termelésre nehezedő összes terhek kiegyensúlyozott indexének átlagos felértékelési szorzószáma 1914-hez viszonyítva. A Gabonahivatal központi bizottságának hatáskörébe tartozott az ár megszabása minden év augusztusának második felében, a quorum a tagok létszámának négyötöde, a megkövetelt többség a leadott szavazatok háromnegyede volt. Az alsó határ meg volt határozva, a felső nem.<sup>1</sup> Ha a miniszterek képviselői szövetségre léptek a fogyasztókéval, vagy ha a fogyasztók és a molnárok szövetkeztek, megfékezhettek a gazdálkodók által kívánt, nekik túl magasnak tűnő árakat. Ilyenkor a kormányé, mint minisztertanácsé a döntés joga.

E törvény világosan kifejezésre juttatta nem csak a gabona árának szabályozására és kereskedelmének erkölcsösebbé tételére, de a termék revalorizálására irányuló szándékot is. Egy mázsa árát az 1936 májusi 92 frank helyett azonnal 139 frankban, azaz 50%-kal magasabban szabták meg. 1935 júliusához viszonyítva, mikor egy mázsa legalacsonyabb árát 69 frankkal jegyezték, az emelkedés a duplája. A havi felraktározás prémiumainak mozgása révén a kampány végére egy mázsa ára automatikusan 153 frankra emelkedett. A jövőre nézve az 1911-es, 1912-es, 1913-as évre való hivatkozás a legkisebb koefficiens alkalmazásával, számolva a bérek és minden, a mezőgazdasághoz szükséges dolgok árának emelkedésével, figyelmen kívül hagyta a mezőgazdaság termelékenységének e viszonyítási periódus óta történt emelkedését. Ez a progresszió tehát teljes egészében a gazdálkodóknak kedvezett, a fogyasztóknak semmiben sem.

A június elejétől augusztus végéig törvényerőre emelt számos tör-

vény közül legalább még kettő elméleti jelentőséggel bír. Egy augusztus 19-i törvény létrehozza az állami piacok, közületek és közintézmények állampénztárát, melynek feladata a közmunkák, vagy állami szállítások részére kézizálog-kölcsönre jóváhagyott hitelek biztosítása. A pénztárnak, – megkönnyítve a bankok hitelkényszerét az állami szállítók felé – lehetővé kellett tennie a közmunkák elvégzését, vagy jelentősebb árurenделések leadását; így alkalmazhatják a dolgozókat és szétoszthatják a munkabéreket anélkül, hogy a kincstárnak bármire is azonnali kifizetéseket kellene eszközölnie.

Egy ugyanazonapi törvény megszerzezi a beszerzési árak, az anyagköltségek, a terhek ennek megfelelő emelkedésével nem igazolt áremelkedések megszüntetését. Az árak ellenőrzésével remélték elérni a fogyasztási területeket csökkentő áremelkedések korlátozását, valamint a profit felduzzadásának megakadályozását.

Ezekhez az állandó jelentőségű törvényhozó határozatokhoz ugyanabban az időben és ugyanilyen értelemben igen sok alkalmi vagy végrehajtási rendszabály járul.

A közhivatalnokok béréből 1935 júliusában végrehajtott levonásokat csökkentik és visszaállítják az előléptetések korábbi határidejeit.

A kincstári kifizetésekhez szükséges pénz megszerzése céljából a Francia Nemzeti Bankkal kötött és június 23-án ratifikált egyezmény eloszlatja a Bank kereskedelmi értékpapírkészlete körüli rejtélyt. A készlet 1936 január és június között több, mint kétszeresére nőtt, elérve ekkor a 20 milliárdot, anélkül, hogy ez a kereskedelmi forgalom növekedésével magyarázható lett volna. Ebből valójában több, mint 13 milliárd kincstári kötvényekből állt. Elismerik ezt a be nem jelentett hitelt és a kincstári kötvényeket az államnak adott hitelekkel helyettesítik. A Bank 10 milliárd póthitelt engedélyez a kincstárnak arra az esetre, ha a kibocsátandó 12 milliárd értékű kincstári kötvények nem találnának elfogadóra.

A Francia Nemzeti Bank leszámítolási kamatlába ezzel egyidejűleg 6%-ról 5%-ra, néhány nappal később (június 26-án) 4%-ra csökken.

Június 10-től végbemegy a „helyi tezaurálás” előre bejelentett igénybevétele, kincstári kötvények rövid lejáratú, (6 hónap vagy egy év) kis címletekben történő kibocsátásával; ezeket arra szánták, hogy odavonzák velük számos kis takarékoskodó pénzt, kik rendelkezésre álló anyagi eszközeiket bankjegyekben őrizték. Július 10. és szeptember 23. között több, mint 4 milliárd ilyen kincstári kötvényt jegyeztek.

Új erőfeszítésekre már csak azért is szükség lesz, mert a kormány,

mely egy augusztus 4-i törvénnyel felhatalmazást kapott bizonyos, a munkanélküliség leküzdésére és megelőzésére szolgáló munkálatok végrehajtására, a szeptember 8-i rendelettel felhatalmazza a közoktatási és a földművelési minisztert, hogy december 31 előtt iktasson be ezen a jogcímen egyenként 726 és 450 milliót kitevő kiadást.

Milyen eredményei vannak ennek a gazdasági politikának szeptember végén?

Az eltelt idő túl rövid volt ahhoz, hogy visszavonhatatlanul jelezhető legyen a bukás vagy a siker. A június 7-én elhatározott béremelések megtörténtek, a fizetett szabadságra vonatkozó törvény azonnal végrehajtásra került. De a negyven órás munkahétről szóló törvény hatálybaléptetésének fokozatosan, több hónapra elosztva kellett végbemennie és a nagy munkálatokat még nem tudták megkezdeni.

Mindamellett megfigyelhető, hogy – 1928-at 100-nak véve – az ipari termelés, mely 109 volt 1929-ben, 88 1936 márciusában és áprilisában és 87 májusban, szeptemberre már csak 81. Az autóiiparon kívül minden iparág visszaesik. Az építkezés van a legsúlyosabban érintve: a májusi 76-ról szeptemberben 60-ra csökken. E gazdasági politika alapja, a termelő apparátus remélt fellendülése még csak meg sem indult. Ellenkezőleg: visszafejlődés mutatkozik.

A konjunktúra többi mutatói sem jobbak. A kivitel augusztus és szeptember folyamán súlyban és értékben nagyjából azonos az egy év előtivel, míg a behozatal 10%-kal magasabb. A kivitel már csak 65% erejéig fedezi őket.

A kamatlábak csökkenése, melyet a detezaurálásnak és – úgy vélték –, a Banktól kapott állami kölcsönnek köszönhető pénzkibocsátásnak elő kellett volna mozdítania, nem következett be. Az állandó jövedelmű értékpapírok hozama, mely egy évvel ezelőtt 5.4 volt és 1936 májusában elérte a 6.1-et, augusztusban 6.3-ra emelkedett s még szeptemberben is 6-on állt.

Még nyugtalanítóbb pillanatnyilag a Francia Nemzeti Bank mérlege. Júliusban és augusztusban az aranykészlet épségben volt. Júliusban még némi aranybevitel is történt. De szeptember eleje után a Francia Nemzeti Bank hetente 600–800 millió aranyat veszít. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a frank aranyalapú konvertibilitását az 1928-ban megállapított hivatalos áron nem lehetett fenntartani. A munkabérek emelkedése ránehezedett a költségekre, anélkül, hogy a termelés újramegzedése lehetővé tette volna a fix árak kiterjesztését nagyobb számú egységekre. A me-

zőgazdasági termékek – többek közt a gabona – árának emelkedése visszahatózott a megélhetési költségekre. Szeptemberben a nagybani árak emelkedése 1935 júliusához viszonyítva 30%-os, 1936 májusához viszonyítva 12%-os, míg Angliában ezek az emelkedések csak 10 illetve 4.5%-osak voltak. Franciaországban a megélhetési költségek május óta 7%-kal emelkedtek, míg Angliában csupán 3%-kal. Ez semmi reményre nem jogosít a kereskedelmi mérleg közeli javulását illetőleg. Másrészt a kis címletű kincstári kötvénykibocsátás sikere ellenére a kincstárnak súlyos nehézségei lesznek a szükséges fizetési eszközök megszerzése terén, annál is inkább, mert a takarékpénztárakban a kivételek meghaladják a betéteket. Elkerülhetetlennek tűnnek a Francia Nemzeti Bank által nyújtott újabb hitelek, ami még jobban megingatja a pénz stabilitásába vetett hitet.

## *2. fázis, 1936. október 1-től 1937. február végéig: a devalváció*

Szeptember 25-én Franciaország, az Egyesült Államok és Nagybritannia kormányai közös nyilatkozatban bejelentették a frank aranyparitásának feladását. Közölték: a francia kormány „úgy vélvén, hogy a legfontosabb valuták kívánatos stabilitásának szilárd alapjai nem biztosíthatók anélkül, hogy előzetesen helyre ne álljon a tartós egyensúly a különböző gazdaságok között, e célból elhatározta: javasolni fogja az országgyűlésnek devizaárfolyamának kiigazítását”. Az Egyesült Államok és Nagybritannia kormánya biztosította, semmit nem fog elhanyagolni „annak elkerülésére, hogy ezt az egyensúlyt bármiben megzavarja egy amerikai vagy brit pénzügyi akció tényével”.

Az 1936. október 1-i valutatörvény felfüggesztette az 1928 júniusi törvény 2. paragrafusának alkalmazását, mely a frankot 65.5 milligramm, 900 ezrelékes színaranytartalmú aranyban határozta meg, és a 3. paragrafusát, mely kötelezte a Francia Nemzeti Bankot, hogy biztosítsa a bemutatóknak e bankjegyek aranyalapú konvertibilitását. Ideiglenes jelleggel létrehozta a Valutastabilizációs Alapot, megbízva azt a frank aranyparitásának 49 és 43 milligramm arany közti fenntartásával. Megtiltottak minden magánjellegű aranyértékesítést a Francia Nemzeti Bank engedélye nélkül. Kötelezővé tették minden Franciaországban élő természetes és jogi személy számára az 1936. szeptember 26-án tulajdonában lévő, 200 grammot meghaladó arany mennyiség bejelentését; ezek a személyek választhattak, hogy milligrammonként 1 frankos áron (a devalváció előtti

árfolyamon) átengedik azt a Valutastabilizációs Alapnak, vagy megtartják, befizetvén a kincstárba az értéktöbbletnek megfelelő összeget.

Az állam és a Francia Nemzeti Bank között szeptember 25-én létrejött egyezmény kikötötte, hogy a pénzkészletek újraemelésének értéktöbbletét 10 milliárd értékben a Valutastabilizációs Alap dotálására fordítják, a fennmaradó 7,5 milliárdot pedig a Francia Nemzeti Bank által a kincstárnak jóváhagyott előlegelszámolási hitelszámla javára írják.

Az eseménynek nagy jelentősége volt. Léon Blum folytatni tudta politikáját, élvezvén a francia és a külföldi árak kedvezőbb viszonyát s az államkincstár 7,5 milliárddal megnövekedett lehetőségeit. De magában a politikában semmi változás nem történt. Néhány leszállított vámmilleték, néhány kontingens megszüntetése nem volt elég a külkereskedelem érezhető felszabadításához.

Októbertől kezdenek megjelenni a negyven órás munkahét törvényének alkalmazására vonatkozó rendeletek.

Mikor október 28-án az országgyűlés elé terjesztik a költségvetési javaslatot, egy kincstári reformjavaslatot s egy a községi pénzügyekre vonatkozó javaslatot, ezek az állami pénzügyek kiegyensúlyozatlansága következtében csak megerősítik a gazdaság fellendítésére irányuló szándékot. A fegyverkezés és a nagy munkálatok költségei egy speciális számlára kerülnek, a nyugdíjak, kegydíjak költségei egy kölcsönpénztárhoz. A költségvetés ilyen tehermentesítése ellenére is 3,5 milliárd a deficit a 47 milliárdos összkiadásból. A kincstári reformjavaslat célja, hogy egyszerűsítse, de könnyítse is a fogyasztási adókat. Igaz, hogy kiegyenlítésül igyekszik némileg növelni a természetes személyek jövedelmének adóját és megerősíteni az ellenőrzés eszközeit, mégpedig egy adóügyi személyi igazolvánnyal.

Októbertől márciusig tanúi vagyunk a gazdasági tevékenység megújulásának. Az ipari termelés indexe a szeptemberi 81-ről októberben 88-ra, novemberben 90-re, decemberben 91-re emelkedik. Többé-kevésbé minden iparág fejlődésben van. De ezzel a vitathatatlan fellendüléssel párhuzamos – a devalváció ellenére – a kereskedelmi mérleg deficitjének súlyosbodása. A külfölddel ez a deficit, mely 1936 elején havi 70 millió nagyságrendű volt és 500 millió alatt maradt augusztusban és szeptemberben, 1936 novemberében már 800 millió, és folyamatosan emelkedve 1937 februárjában eléri az 1.580 milliót. A külföld felé irányuló kivitel szeptembertől februárig ténylegesen csak 40%-kal növekedett frankban és 16%-ban ter-

jedelemben, míg a behozatal 120%-kal nőtt frankban és 35%-kal terjedelemben.

Ugyanebben az időben a kincstár szükségletei rendkívül nagyok. Vincent Auriol február 3-án az 1937. évre 36 milliárdra becsüli azokat, míg a kincstár kibocsátási képessége 10 milliárdnál alacsonyabb volt.

A belkereskedelmi deficit és az államkincstár súlyos nehézségei együttesen hozzájárultak ahhoz, hogy megingassák a frank jövőjébe vetett hitet, melyet az októberi devalváció helyreállíthatott volna. A devalváció másnapján a tőkebevitel lehetővé tették a Stabilizációs Alapnak annyi arany vásárlását, amiből 7 milliárdot visszaadhatott a Francia Nemzeti Banknak. De az Alap, hogy szilárdan tartsa a frankot a fontonként 105 frankos, kijelölt árfolyamon, arra kényszerült, hogy aranyat adjon el és visszavásárolja a Banktól ezt a 7 milliárd értékű aranyat. Februárban ki-merítette erőforrásait és 50 millió fontos kölcsönt kellett felvennie Londonban.

### *3. fázis, 1937. február 29-től június 21-ig: a „szünet”*

A nagytőkések bizalmatlanságának elosztatására Léon Blum február végén „szünetet” jelent be. Ez a „haladék” hivatott „konszolidálni a meghódított területet”.

Az ekkor foganatosított gyakorlati intézkedések fő célja az aranyvesztés elleni küzdelem és a kincstár készletekkel való ellátása. A Stabilizációs Alap ezentúl a fix hivatalos áron való vásárlás és eladás helyett megengedi apró ingadozások létrejöttét és igyekszik hasznot húzni belőle, váratlanul közbelépve a piacon, hogy megghiúsítsa a spekulációs műveleteket. Hogy ez az új módszer megfelelő formában kerüljön alkalmazásra, a kormány március 8-án létrehozza a Stabilizációs Alap ügyintéző bizottságát, olyan személyekből, akik nem csupán illetékesek, de múltjuk és hivatalos működésük is megnyugtató.<sup>2</sup> Igyekszik lecsillapítani a nagytőkéseket, kiket elriasztott a valutatörvény, megtiltván az arany magánkereskedelmét és elkobozván az arany realizált értéktöbbletét. Március 8 után a Francia Nemzeti Bank személyazonossági igazolás nélkül, napi áron vásárolja az aranyat. Így az arany birtokosai, kik megszegték a valutatörvényt, aranyukat október 1 után is bejelentés nélkül megőrizvén, ezután nyugodtan élvezhetik annak egész értéktöbbletét, ha leadják a pénzkibo-

csátó banknak. Március 10-én egy törvény visszaállítja a szabad aranyértékesítést.

A nagytőkések meghódítására a március 12-én kiadott hadikölcsön valuta-garanciát és valuta-opciót biztosít. A kamatok kifizetése és a tőke visszatérítése a bemutató választása szerint történik, akár francia frankban, – összegüket ekkor arányosan fel kell emelni, ha a font vagy a dollár éppen emelkedett – (valuta-garancia), akár svájci frankban, a Nemzetközi Fizetések Bankján keresztül (valuta-opció). Hogy a nagytőkések ne habozzanak tőkéjüket Franciaországban tartani, vagy ami még jobb, azokat oda visszatelepíteni, igyekeznek eloszlatni abbéli aggályukat, hogy a tőkéket egy nap erőszakkal visszatarthatják. A március 10-i törvény pontosan meghatározza, hogy minden, a valutaellenőrzés megszilárdítására irányuló intézkedést csak törvény szilárdíthat meg. Nagyon bizonytalan garancia, de a szándékot jelzi.

A kormány ugyanekkor hangoztatja, hogy óvatosabb akar lenni az állami kiadások terén. Eltörlik a póthiteleket, a kistisztviselői fizetések javításának fenntartásával. Lelassítják a polgári beruházások kiadásainak ütemét, hogy csökkentsék az államkincstár terheit.

Az eredmények nagyon kiábrándítóak voltak.

Miután márciusban 5 milliárd értékű arany folyt be a Stabilizációs Alaphoz, áprilisban újra megkezdődik az arany kiadása és júniusban fokozódik. Június 15-én az Alapnak nincs több aranya s 4 milliárdnyit kell felvennie a Francia Nemzeti Banktól.

A gazdasági helyzet még ennél is súlyosabb. Az ipari termelés, mely márciusban elérte a 94-et, áprilisban visszaesik 90-re, májusban 89-re. A kereskedelmi mérleg deficitje kissé csökken az alapanyagoknak a termelés lelassulása folytán bekövetkezett csekélyebb behozatala miatt, de havi 1.100 milliárd felett marad. A részleges munkanélküliség a rendszer munkaidő 40 órára való csökkentése ellenére is újra megjelenik. A nagy áruházak üzleti forgalma márciustól májusig 5%-kal nagyobb az előző évinél, ami, számolva az árak emelkedésével, az üzletkötések közel 30%-kal alacsonyabb mennyiségének felel meg. A szövetkezetek eladási volumenje maga is 7%-kal csökkent. Ez azt mutatja, hogy bár a bérmunkások vásárlóereje a bérek emelkedésének köszönhetően a munkaidő csökkenése és az árak emelkedése ellenére is nagyjából azonos maradt, a párizsi agglomeráció többi társadalmi kategóriája súlyosan van érintve. A halmozott recessziós hatások fenyegetőek: a termelés csökkenése apasztja a jövedelmeket s ez csökkenti a piacokat és tovább gyengíti a termelést.

Hogy rendezze a helyzetet, a kormány kivételes felhatalmazást kér. A képviselőház által megszavazott és a kormány által elfogadott szöveg szerint lehetővé kell tenni, hogy a kormány megtegye az „állami pénzügyek rendbehozatalához, valamint a betétállományok, a pénz és a közhitel védelméhez szükséges intézkedéseket”. E felhatalmazással csak olyan feltételek mellett szabad élni, hogy a frank árfolyama megmaradjon az október 1-i valutatörvény által rögzített határok közt, hogy elkerüljék a valutaellenőrzést és hogy ne kerüljön sor kényszerű konvertálásra. Mit szándékozott kezdeni a kormány az így korlátozott felhatalmazással? A felsőház e sürgető kérdésére igen bizonytalan válasz érkezett: megállapítani 5 milliárd frank új adót, kényszerítő intézkedésekkel, de valutaellenőrzés nélkül kötelezni a franciákat külföldi tőkéik hazatelepítésére.

A felsőház ezt a felhatalmazást elutasította, ami 1937. június 21-én a kormány bukásához vezetett.

### *Léon Blum szándékai második kormánya idején*

Tíz hónap múlva, miután két Chautemps kormány leköszönt, s Léon Blum új kormányt alakít, melyben ő maga vállalja a felelősséget az államkincstárért, a gazdasági helyzet még rosszabb. Az ipari termelés indexe 85-re esik vissza, a franknak az 1936-os valutatörvény által megszabott alsó határáról le kell mondani. Hagyták a frankot elértéktelenedni, hogy ne kérjenek több kölcsönt a Francia Nemzeti Bank pénztári készletéből. Az 1937 júniusában 110 frankot érő font most 150-nél többet ér. A frank elértéktelenedése ellenére a külkereskedelem deficitje még mindig havi 1 milliárd fölött áll. Az újrafelfegyverkezés és a termelés visszaesése hatására az állam pénzügyei kiegyensúlyozatlanabbak, mint valaha. A kincstár 1938 évi össz-szükséglete 40 milliárdra becsülhető.

Léon Blum április 5-én teljhatalmi törvényt terjeszt elő, nagyrészt sajátkezű indokolással.

A nemzetközi helyzet ekkor arra készíti, hogy a gazdasági felemelkedés mechanizmusának kiindulópontjául már ne a népesség vásárlóerejének emelését, hanem a fegyverkezési kiadásokat jelölje meg: „A hadiipar termelésének növekedése kiterjedhet más iparágakra is”. Úgy szándékozik eljárni, „hogy a fegyvergyártás köré olyan gazdasági tevékenység csoportosuljon, mely lehetőséget ad egy minden területen érvényes, bőséges termelésre, s hogy e közösen elkezdett és folytatott fáradtság

munka közepette folytatódjék és növekedjék a társadalmi szolidaritás és az emberi testvériség műve”. Nagy lakásépítési programot ígér, valamint a családi pótlékok kiterjesztését és nyugdíj bevezetését az öreg munkások számára.

A vár expanzió ösztönzését és lehetővé tételét főként a fizetési eszközök különböző formáinak létesítésétől várja; ez csökkenteni fogja a kamatlábat és módot ad majd a kincstárnak a kiadásokra, anélkül, hogy állandóan kölcsönöket kelljen kibocsátania. Hogy ez ne könnyítse meg a tőke kiáramlását, elkerülhetetlennek véli, hogy a francia bankok „ugyanolyan fegyelemnek vessék alá magukat, mint az angol bankok”. Félénk lépés a valutaellenőrzés felé.

Bejelentik egy rendkívüli vagyonaadó bevezetését, a jövedelemadó és örökösödési adók súlyosbítását s néhány egyéb pénzügyi rendelkezést, de nem azzal a feltételezéssel, hogy ily módon egyensúlyba lehet hozni az állam pénzügyeit, mielőtt előnyösebb gazdasági körülmények nem növelik „az adóalapokat”. Közlik a munkaidő meghosszabbítását a hadiiparban, s ez a meghosszabbítás tervbe van véve esetleg más iparágakban is, de csupán akkor, ha azokon a helyeken a munkanélküliség már teljesen megszűnt.

Ez a törvényjavaslat, melyet a felsőház majd elvet, felhatalmazza a krományt „1938. július 1-ig, hogy rendeletek útján olyan intézkedéseket tegyen, melyeket feltétlenül szükségesnek ítél ahhoz, hogy megfeleljen a honvédelem szükségleteinek, megvédje a Francia Nemzeti Bank aranykészletét, talpra állítsa a nemzet pénzügyeit és gazdaságát”. Az 1937 júniusi törvényjavaslattal ellentétben ez már nem tiltja a frank devalvációját, sem a valutaellenőrzést, sem a járadékok kényszerleértékelésének alkalmazását. Ez teszi jelentőssé a szöveget.

#### *IV. Kísérlet a magyarázatokra*

Kétféle magyarázatot kell keresnünk; az első a tényekre vonatkozik, a második az elméletre.

### *A tények magyarázata*

Nem valószínű, hogy az első Léon Blum kormányt egy parlamenti ellenzék akadályozta volna meg az elképzelései szerinti működésben. A képviselőházban végig nagy és szilárd többsége volt. A tartózkodóbb felsőház is gyorsan megszavazott minden tervet, amit előterjesztettek, csupán lényegtelen változtatásokat eszközölve rajtuk. Az igaz, hogy 1937. június 21-én megtagadta Léon Blumtól a kért felhatalmazást, de ebben az időben a gazdasági és pénzügyi csőd már nyilvánvaló volt. A felsőház 1938. áprilisában ismét meggátolja Léon Blumot, hogy egy merészebb és rámenősebb politikát kíséreljen meg, de ami az 1936 júniusától 1937 júniusáig folytatott politikát illeti, nem akadályozta annak sikerét.

Nehéz megállapítani, hogy a kommunisták vagy anarchisták szabotálták-e a kísérletet. A kérdés felmerül az 1937. februárjában és márciusában kiújuló s az ipari termelés fejlődését akadályozó sztrájkok, a március 16-i Clichy-i incidensek, a párizsi világkiállítás építőtelepein végzendő munkák késleltetése kapcsán. Nem állt-e a Népfront egyes elemeinek eltökélt szándékában egy olyan politika sikereinek megakadályozása, mellyel szemben ellenséges érzéseket táplált, mert nem egy szocialista rendszer közvetlen bevezetésére törekedett, sőt ellenkezőleg, a kapitalizmus módosításával éppen annak állandósítására látszott alkalmasnak? A válasz csak a történésektől várható. A közgazdász feladata csupán annak elmondása, hogy a konfliktusok nagyban csökkentették a magasabb szintű termelés helyreállításának lehetőségét, és hogy a véres rendőri összeütközésekkel végződő utcai tüntetések szervezése minden bizonynyal alkalmas volt a nagytökések nyugtalanítására.

Bizonyos csalódásokat okozó gyakorlati hibák, mint mindig, utólag is lelepleződhetnek.

Amikor Léon Blum elhatározta a frank leértékelését, a választott hivatalos ár nem volt kielégítő, az új valutarendszer módoszatai pedig rosszak.

A devalváció csak 29%-os volt, alacsonyabb az előzőleg Angliában és az Egyesült Államokban végrehajtottnál. Míg a font 1931 szeptemberében 125 frankot ért és a dollár 1933 áprilisa előtt 25 frankot, a frank 1936 októberi devalvációja csupán 105 frankra emelte a font árfolyamát és a dollárét 21.40-re. Hogy ez elég legyen a francia és a külföldi árak megfelelő arányainak visszaállítására, az kellett volna, hogy a francia árak a devalváció küszöbén még az 1935-ben elért alacsony szinten álljanak és

maradjanak, vagy az, hogy a külföldi árak emelkedjenek közben annyival, amennyivel a francia árak. Valójában 1935 novemberétől 1937 februárjáig a megélhetési költségek Franciaországban 18%-kal emelkedtek, Angliában csupán 3%-kal és az Egyesült Államokban 4%-kal. Párizs környékén 1937 májustól februárig a minimális órabéreket 45%-kal emelték.

A devalváció még 1936 júniusában végrehajtva is túl erőtlen lett volna a már megtörtént emelésekhez és a Matignon egyezményben, valamint a Népfront programjában foglaltakhoz viszonyítva. A legkevesebb, amit akkor megtehettek, az 1931 előtti átváltási paritás visszaállítása lett volna. Megvárván októbert, még komolyabb devalvációt kellett volna végrehajtani, mert ha az értékcsökkenés júniusban történik, a munkabérek és a mezőgazdasági árak júniustól szeptemberig bekövetkezett emelkedése azért valószínűleg nem lett volna sokkal nagyobb, s már a devalvációnak az árakra gyakorolt hatása is benne foglaltatik. Miután csak októberben foganatosították, a devalváció, a korábbiakhoz járulva, újabb emelkedéseket okozott, melyeket már előre számításba kellett volna venni.

Az ügylet módozatai is bosszantóak voltak.

Azzal, hogy megtiltották az arannyal kapcsolatos magántranzakciókat és el akarták kobozni az arany tulajdonosai által realizált értéktöbbletet, megfosztották magukat tőle, hogy az arany spontán létrejövő visszarámmlása révén hasznot húzzanak ebből az értéktöbbletből, jóval többet, mint amit a kényszerrel és a szankciókkal való fenyegetéssel elérhettek. Mikor 1937 márciusában tudatára ébredtek ennek és kelleetlenül megadott engedményekkel igyekeztek megnyerni az arany- és devizatulajdonosokat, már túl késő volt a bizalom helyreállítására. A hadikölcsönt jegyzők számára biztosított előnyöknek megvolt ugyan a várt hatása, hogy gyors jegyzésekre ösztönöztek, de ezek az előnyök éppen mértéktelenségüknél fogva veszélyeztették a közeljövőt, tanúsítva, hogy az állam pénzügyei kétségbeesítő állapotban vannak.

Másrészt ügyetlenség volt, hogy két limitet szabtak a frank értékének (49 és 43 milligramm), s a váltóárfolyamot a két értékhatártól körülbelül egyforma távolságban állapították meg, mert ezzel jelezték, hogy a frank fokozódó elértéktelenedése engedélyezett, tehát tervbe van véve. Ezzel arra ösztönözték a tőkéseket, hogy leszámítolják a kiegészítő elértéktelenedést, tehát ne vásároljanak, sőt ne is tartsanak meg frankot. A másik tévedés, amit csak márciusban korrigáltak, az volt, hogy devizát rögzített áron vásároltak és adtak el, ami lehetetlenné tette a spekulációt

kijátszását. Így kumuláltak a fix beszerzési árfolyam és egy bizonytalan jövőjű pénznem hátrányait.

Ezek a gyakorlati tévedések nem lettek volna döntő jelentőségűek, ha a gazdasági politika nem alapjaiban elhibázott.

Franciaország nem élhetett megfelelő módon, azaz lakosságának legalább az 1929-ben és 1930-ban megismert életszínvonalat biztosítva, fejlesztve termelőeszközeit, megszilárdítva védelmét egy fenyegető világban, ha nem emeli termelését annak eddig elért legmagasabb szintje, tehát az 1929-i fölé. Léon Blum ezt jól látta és hirdette. De ehhez az kellett, hogy az egész ipari termelés az 1935. évihez viszonyítva több, mint 40%-kal emelkedjék, mivel az index az 1929-i 109 után 1935-ben csupán 79 volt. 1935-ben a munkaidő a száz munkásnál többet foglalkoztató üzemekben átlag heti 44.5 óra volt. A munkanélküliek száma majdnem elérte az 500.000-et, de ez csupán az aktív személyek 3%-át tette ki, ebből az ipari munkások és munkásnők kevesebb, mint 10%-át.

Fizikai lehetetlenség volt az elévült felszereléssel 40%-os többtermelést elérni a heti munkaidő 10%-os csökkentése mellett, még ha sikerül is felvenni minden munkanélkülit. Még olyan optimista feltételezés mellett is, hogy alkalmazzák az összes munkanélkülit s azok mind 40 órát dolgoznak, legjobb esetben csak fenn lehetett volna tartani a ledolgozott órák számát, de növelni nem. A termelés növelésének lehetséges mozgástere következésképpen a termelés gyorsan megvalósítható növelésére korlátozódott. Ezek ugyan nem voltak elhanyagolhatók, de rövid időn belül csak gyenge eredményt hozhattak.

E törvény ártalmasabb volt, mint amire egy egyszerű számtani művelet alapján gondolni lehetett volna, mert a termelés növelésének valójában már jóval a teljes foglalkoztatottság elérése előtt a munkaerő hiányába kellett ütköznie. Ennek egyik oka, hogy a munkanélküliek gyakran nem ott álltak rendelkezésre, ahol hasznukat vették volna, vagy pedig nem voltak képesek teljesíteni azt a munkát, ami a heti munkaidő csökkentésével elveszett munkaórák pótlására szükségessé vált. Egy másik ok az volt, hogy mivel a negyven órás munkahetet öt munkanapra tervezték, nem vehettek fel munkanélkülieket arra, hogy csupán szombaton dolgozzanak. Egyedül azok az üzemek kényszerültek munkásfelvételre, melyeknek kivétel nélkül minden nap működniük kellett.

Ennek az lett az eredménye, hogy a nagy megrendelésekkel ellátott üzemek nem tudták azok kielégítésére növelni, vagy legalább is fenntartani termelésüket. Ez elég volt ahhoz, hogy lelassítsa szállítói vagy ügyfeleik

tevékenységét, s hogy megrendelések vagy szállítások hiányában az engedélyezett negyven óra alá csökkenjen ott a munkaidő. A túlzott merevség összeegyeztethetetlen a haladással!

A negyven órás munkahét törvénye, szigorúan határt szabva a heti munkának, ellentétben állt azzal, hogy a francia belföldi termelés gyorsan utolérhesse és túlhaladhassa az 1929. évit, s ezzel utópisztikussá tette az életszínvonal várt emelkedését. Sőt még fékezte is a gazdasági felemelkedés azonnali beindulását. Ez világosan kitűnt decembertől 1937 márciusáig. Hogy Franciaországban akkor az ipari termelésben váratlanul bekövetkezett tagadhatatlan fellendülés nem volt nagyobb, míg Németalföldön és Svájcban (ahol ugyanakkor devalváltak), 30%-ot ért el, az nem csupán a devalváció elégtelensége miatt történt, hanem azért is, mert a termelő apparátus nem tudott egy csapásra és teljesen megfelelni a bérek és a mezőgazdasági árak emelkedése, valamint az állami pénzügyek deficitje által előidézett kereslet-növekedésnek. Léon Blum 1937. február 2-i, Saint-Nazaire-i beszédében megállapítja ezt, s elmondja, hogy a kínálat és kereslet közti viszony hirtelen átfordult: a termelő lett „a piac ura”.

Bármilyen más intézkedést hoznak is az árak helyreállítására, mind beleütközött volna a gyakorlati akadályba, amit a munkaórák merev korlátozása jelentett.

Vajon sikerül-e a kísérlet, ha ez az akadály nem kerül az útjába? Nem valószínű.

Egy magánvállalkozásokon alapuló gazdaságban ahhoz, hogy a termelés növekedjék, szükséges, hogy a vállalatok vezetőinek kielégítő profitra legyen kilátásuk.

Egy árszállítással összekötött devalváció, lehetővé téve a több haszonnal járó kivittelt, sarkalta volna a folyó termelést. Előidézve a kamatlábakat csökkentő tőkevisszáramlást, ezzel új beruházásokra ösztönzött volna, fellendítve a tőkés javakat termelő ipart. Ekkor a nagyobb termelékenység hatására megnövekedett volna a bérek összessége a nominál órabérek emelkedése nélkül. A munkabéreköltségeknek ez az ideiglenes stabilitása lehetővé tette volna az egyetemes költségek csökkentését. A haszonélvezővé vált vállalatvezetők beruházási terveket szőttek volna, s megkezdték volna azok megvalósítását, növelvén ezzel a globális keresletet. A munkaerőkeresletet követte volna a nominálbérek emelkedése, amint részben megszűnik a munkanélküliség. A vállalatok könnyen elviselték volna ezeket a munkabéremelkedéseket, mivel a termelékenység megnövekedését követik. Ha mindez akkor következik be, megjavította

volna az életszínvonalat, s megnövelve a globális keresletet, szerencsésen hozzájárult volna az expanzió fenntartásához. A kincstári jövedelem viszonylagos emelkedése fokozatosan megszüntette volna a költségvetési deficitet. Egy ilyen fejlődés kilátása, megnyugtatóván a tőkések, kétségkívül elég lett volna a devalvációt csaknem mindég követő pénzvisszaáramlás tartóssá tételére.

Az így remélhető hatékony láncolat a következőképpen vázolható: devalváció → a profitok perspektíváinak helyreállítása → beruházások tervbevétele → az üzemek rendelkezéseinek növekedése → a termelés és a kifizetett bérösszegek növekedése → az egyetemes költségek csökkenése → a nominálbérek emelkedése → a belföldi fogyasztás emelkedése.

Léon Blum egy ezzel ellenkező irányú sorrendbe vetette reményeit: a nominálbérek emelkedése → a belföldi fogyasztás emelkedése → az egyetemes költségek csökkenése a termelés mennyiségének növelésével → a beruházások megújulása.

Ahhoz, hogy ez a rendkívüli folyamat megvalósulhasson, szükségessé lett volna, hogy az üzemvezetők, hitvallást téve e politika sikere mellett, úgy véljék: érdekükben áll felkészülni termelésük növelésére, s e célra befektetett tőkét és készletben lévő tőkét investálni, noha a bérek emelkedése pillanatnyilag csökkentette nyereségüket, vagy éppen veszendőbe ment az üzemük. A politikai helyzet és a munkáltatók gazdasági elképzelései megakadályozták egy ilyen hitvallás létrejöttét. Ha megvalósul, az Franciaország esetében valószínűleg azonnali kiábránduláshoz vezet, mert meglátják a kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozatlanságának a beindulás idején végbemenő súlyosbodását. A kifizetési mérleg deficitje tőkehiányt idézett volna elő, s ez lehetetlenné tette volna a beruházásokat.

Még a negyven órás munkahét törvénye nélkül is valószínű volt tehát a kísérlet csődje, ha csak nem hajtanak végre a nominálbéremelkedések hatásának megsemmisítésére alkalmas, alapvető devalvációt. De egy nagyon nagy devalváció súlyos gazdasági és társadalmi zavarokat idézett volna elő.

A talpraállási folyamat, melyre Léon Blum politikája állandóan hivatkozik, összeegyeztethetetlennek tűnik egy magánvállalkozásokon alapuló gazdasággal. Megvalósítása kollektivistá gazdaságot igényelt, melyben a beruházási döntések függetlenek a rentabilitás közvetlen kilátásaitól, s melyben a külkereskedelem és a valutaüzletek teljesen a közhatalom kezében vannak. Magától értetődik, hogy ebben az esetben sok más nehézség merült volna fel.

## *Az elmélet magyarázata*

Mivel magyarázható Léon Blum hite, hogy sikerrel járhat ilyen rossz helyzetből kiindulva, s egy olyan gazdaság keretén belül, melyet – legalább is ideiglenesen – kapitalista formában akart érvényben tartani?

Úgy tűnik, bizonyos, ebben a korban széleskörűen elterjedt eszméknek, valamint tökéletlenül elemzett külföldi példáknek esett áldozatul.

A bőség illúziója általános volt. A technikai fejlődés, gondolták, akkora, hogy a gazdaságpolitikának inkább a javak jobb elosztásával kellene foglalkozni, mint megtermelésük támogatásával. Innen a gondolat, hogy a munkaidőt nagy mértékben és hirtelen le lehet csökkenteni, emelvén ezenközben az életszínvonalat. De a látszólagos, bár egyes élelmiszereknél látványos túltermelés valójában nagyon álcacsony volt a kielégítendő szükségletek összességéhez viszonyítva.

Egy másik elgondolás a béreknek a termelési költségekben való részarányára vonatkozott. Megállapítván, hogy az egyes üzemek költségeiben a munkabérek csupán 20–60%-ot vesznek részt, úgy vélték, ebből arra lehet következtetni, hogy egy béremelés átlagban legfeljebb 40%-ban érinti az önköltséget. Következésképpen a bérek 20%-os emelése a megfelelő költségek 8%-os emelkedését idézné elő, ami könnyen kompenzálható volna a globális költségeknek a létrehozott nagyobb számú egységek közti szétosztásával. A valóságban a vállalatok kiadásainak azt a részét, melyet nem a bérek alkotnak, javarészt az alapanyagok vagy a félkész termékek vásárlása teszi ki, s ezek árában a munkabérek már bennfoglaltatnak. Csupán egy akkor még nem létező országos számvitel tette volna lehetővé, hogy felmérjék a bérek jelentőségét az ipari vállalatok által létrehozott értéktöbblet egészében. Jelenleg a munkabérek az ipari értéktöbbletnek körülbelül 66%-át képezik önköltségi árak szerint számolva és az értéktöbblet 52%-át a piaci árak szerint, (azaz a fogyasztási adóval együtt). Egyébként meg kell figyelni, hogy az ipari és kereskedelmi kis- és középüzemekben a profit fizeti az iparos vagy a kereskedő munkáját és hogy per contagionem igyekszik törvényesen követni a bérek fejlődését. A mostani korhoz hasonlítva azt lehet gondolni, hogy a hivatalosan megszabott bérektől valóban független terhek, azaz az amortizáció, a tőke kamata, a tőkéhez járuló profit 1936-ban az összes költségeknek csak igen kis százalékát – talán 20–30 százalékát – képezték. A költségeknek a bérektől független része tehát jóval kisebb volt, mint gondolták.

Egy harmadik, még jobban elterjedt elgondolás az volt, hogy a frank

„spekulánsoknak” esett áldozatul. Persze a tőke minden devalvációt vagy devalvációs kilátást megelőző és követő árapályának nagysága megmutatja, hogy a vándortőkék valóban lestek a spekulációs profitokra. De ez a gondolat eltakarja a lényegét: az aranyvesztések főleg annak voltak köszönhetők, hogy Franciaország többet fogyasztott, mint amennyit termelt, és annak, hogy a tőke, mely biztos és előnyös befektetéseket keresett, jobban megtalálta azokat Franciaországon kívül. Enélkül a spekuláció nem nyilvánulhatott volna meg.

Van egy negyedik elgondolás is, mely kívül esik ugyan Léon Blum elméletén, de 1938-ban láthatóan meghódította és befolyásolta, annál is inkább, mert akkoriban a beavatottaknak, Keynes és a német szerzők olvasóinak kis köreire korlátozódott: a „pénzkörforgás” elmélete. E közgazdászok szerint a pénzkibocsátó bank pénzteremtésének lehetővé kellene tennie a termelés fellendülését, anélkül, hogy előidézne a fizetési mérlegek deficitjét vagy az árak emelkedését, ha a létrehozott pénz visszatérülne a kincstárba. De ez csak két feltétellel volt lehetséges, melyek közül egyik sem valósult meg: hogy a termelő apparátus nagyon rugalmas legyen és hogy a pénzrendszer elszigetelődjék a külföldtől.

Két, sok tekintetben igen ellentétes külföldi példa is hozzájárult, hogy bátorítsa Léon Blumot választott útján.

Roosevelt 1933-ban tisztességes versenyszabályzatokkal csökkentette a munkaidőt és költségvetési deficittel finanszírozott nagy munkálatokat valósított meg. Ezzel sikerült kiemelnie az amerikai gazdaságot abból a mély depresszióból, melybe Hoover elnök idején süllyedt; 1936-ban az Egyesült Államok gazdasága viszonylag jól gyarapodott. De esete különbözött Franciaországétól: egyrészt a munkanélküliek százalékaránya több, mint háromszorosa volt a franciaországinak, másrészt az ország nagyságának és kereskedelmi mérlege állandó többletének köszönhetően a fizetési mérlegre gyakorolt hatással – legalább is ideiglenesen – nem sokat törődve lehetett gazdasági politikát folytatni.

Németország éppen bebizonyította, hogy az állami szervek által létesített hitelekhez folyamodva, be lehet indítani egy gazdaságot és fenn lehet tartani növekedését. De Németországban eredetileg 6 millió munkanélküli volt, a valuták drákói ellenőrzésével elszigetelte pénzét és nem korlátozta a munkaidőt.

Léon Blum túl értelmes volt ahhoz, hogy észre ne vegye az általa bátran alkalmazni kívánt elmélet bizonyos hiányosságait. Miért tette magáévá, miért maradt hozzá makacsul hűség?

Sem neveltetésétől, sem az élettől nem nyert személyes tapasztalatot a gazdasági realitásokról. Hajlott rá, hogy elvontan gondolkodjék róluk. Márpedig a gazdasági életet túl bonyolult, túl sok és túl sokrétű hatás éri ahhoz, hogy az akció irányításához elég legyen a logika. Tájékoztatásul sem összefüggő és a korszak feltételeihez megfelelően alkalmazott elmélet-együttesek, sem elég részletes, pontos és biztos statisztikai és számviteli információk nem álltak rendelkezésére a kínálkozó, összefüggéstelen és zavaros gazdasági elméletek és az általa ismert, szórványos tények közül természetesen azt választotta, ami legjobban megfelelt optimizmusának, a szocialista hagyományoknak és politikai liberalizmusának.

Optimizmusa morális természetű volt. Véleménye szerint szükség van rá minden tevékenységnél. Úgy látta, még a gazdaságban is hatékony, mert alábecsülte mind a kikerülhetetlen mechanizmusok ellenállását, mind az egyéni érdekek és a kollektív előítéletek erejét. Azt remélte, hogy a gazdaság hozzáidomítható a lelkesedéshez.

A szocialista hagyomány arra az elképzelésre készítette, hogy a kapitalisták profitjai olyan javak, melyekből sokat lehet meríteni a közjó érdekében, anélkül, hogy kiapadnának, pedig ez a gazdagság, még ha nagy is, a valóságban mindig törekeny, mivel az üzleti ügyek bizonyos működéséhez van kötve. Ha túl erőszakosan igyekszünk megragadni, szertefoszlik.

Politikai liberalizmusával magyarázható, miért nem vállalta, hogy ő maga legyen egy teljesen szocialista gazdaság kezdeményezője. Mind demokrata, szabadságszerető, a franciák individualizmusának teljes tudatában lévő ember nem volt képes népünkre kényszeríteni egy kollektivistá rendszer kemény fegyelmét.

\*

Könnyű visszamenőleg elemezni e korszak gazdasági eseményeit, s magyarázatokkal előállni, de nagyon nehéz megítélni Léon Blum szerepét ebben az ügyben. Bárki próbálkozna vele, vigyázzon, ne felejtse: Franciaország 1931 utáni gazdasági hanyatlásáért, az elszenvedett zavarokért, az ipari és ennél fogva a katonai erőtlenségért a felelősség elsősorban az előző krományokat terheli. Politikai színezetüknek köszönhetően megvolt az az előnyük, hogy könnyen megnyerhették az üzemvezetők bizalmát. A devalvációtól az általános életszínvonal emelkedéséig vezető egyszerű úton sikerülhetett volna nekik a francia gazdaság helyreállítása. Hiányzott belőlük a szükséges tisztánlátás és bátorság, hogy szembeszálljanak az arany

mítoszával, melyet nem csupán tartós értéknek tekintettek, annak, ami, hanem minden érték megváltoztathatatlan etalonjának is, ami sohasem volt.

A Léon Blumot hatalomra juttató elenyedésből születő társadalmi és politikai láz lehetetlenné tette, hogy elvégezze, ami szükséges volt a gazdaság talpraállításához. Túl sok elégedetlenség és kétségbeesés halmozódott fel ahhoz, hogy ne következzen be robbanás. Léon Blumnak, kielégítve a legvirulensebb követeléseket, sikerült tekintélye és fogékonysága révén levezetni a zűrzavart. A kisebb rossz politikája? Nem csupán az, mert jogos törekvéseket konkretizált, az eljövendő haladás csíráit. A munkásság és a parasztság sorsának megváltoztatására szánt javítások, ahogy remélte, mind kivihetők, anélkül, hogy sor kerüljön egy autoritárius szocializmus bevezetésére; de megvalósításukhoz szükség van haladékokra és olyan módszerre, mellyel ő nem rendelkezett. A gazdaság nem gép, melyet egy perc alatt kedvünkre átalakíthatunk; mint egy élőlény, csak fokozatosan tud alkalmazkodni az új intézményekhez és a megnövekedett terhekhez.

### *Jegyzetek*

1. A központi bizottság 51 tagjából 29 képviselte a gabonatermelőket, 9 a fogyasztókat, 9 a molnárságot és a gabonát és lisztet felhasználó iparokat, 4 az illetékes minisztereket.
2. Labeyrie, a Bank kormányzója mellett Jacques Rueff, Charles Rist és Baudoin.